

FORRAY R. KATALIN:

A KÖZOKTATÁSI INTÉZMÉNYHÁLÓZAT ÉS A HELYI TÁRSADALOM

A hetvenes évek végén, a nyolcvanas évek elején sok figyelem fordult a magyar népesség iskolázottságának emelkedésére; e tanulmány szerzője is több helyen elemezte ezt a nagy sodrásúnak látott folyamatot. Időközben azonban az iskolázottság növekedési üteme lelassult, és egyéb tényezők mellett a területi különbségek konzerválódása is arra utal, hogy a vártnál nagyobb súlyú probléma maradt a hiányos iskolázottság. Még mindig tömegesen vannak az aktív keresők között (is) általános iskolánál alacsonyabb végzettségűek. Arányuk csaknem eléri az érettségizetteket *(1. táblázat)*.

Mivel itt fiatal és középkorú népességről van szó, nem háríthatjuk a félfeudális múltra a felelősséget csonka iskolázottságukért. A tanulmány nem választ, megoldási lehetőséget keres, hanem egy kutatás első lépéseként azt próbálja „kitapogatni”, hol lenne szervezeti lehetőség az iskolázottsági hiányok korrigálására.

Amikor az ország településeit aszerint vizsgáljuk meg, milyen oktatási intézmények működnek bennük, akkor egy elméleti és egy gyakorlati megfontolásból indulunk ki.* Elméletileg ugyanis azt feltételezzük, hogy az oktatási intézmények megléte vagy hiánya, az oktatási intézmények szintje és típusa szoros összefüggésben van a helyi társadalmak jellegével. Ha tehát a településeket az oktatási intézményekkel való ellátottság szempontjából csoportosítjuk, társadalmilag eltérő településtípusokat írhatunk le. Gyakorlati szempontból azt tartjuk fontosnak, hogy a csonka iskolázottságuk eljuttatása a befejezett iskolai végzettségig másfajta szervezeti megoldásokat igényel és tesz lehetővé olyan helyeken, ahol működik oktatási intézmény, mint ott, ahol nincsen. Ebből a szempontból persze nem egyenértékűek az oktatási intézmények. Az óvoda vagy a csak alsó tagozatú általános iskola pedagógusaira nem lehet ugyanúgy gondolni például a felnőttoktatás megszervezése során, mint a teljes általános iskola tanáira. Bármely oktatási intézmény azonban olyan hely, ahol jelen van a szervezett oktatás, és ennek esetleg a felnőttoktatás lehetőségei szempontjából is van jelentősége.

A településeket e szempontból először az alábbi csoportokra osztottuk:

- nincs közoktatási intézmény (706 település)
- csak óvoda van (135 település)
- csak alsó tagozatú általános iskola van (252 település)

*A vizsgálat az Oktatókutató Intézetben létrehozott OTTIR adatbázis 1980-as adatain történt. A matematikai elemzések elvégzéséért HOFFER JÁNOSnak tartozunk köszönettel.

Az aktív keresők megoszlása iskolázottsági szint és nemek szerint

1. táblázat

Összesen	8 osztálynál kevesebb	8 osztály	szakmunkás	középiskola	felsőfokú végzettség
5 068 840	936 830 18,5 %	1 794 353 35,4 %	845 272 16,9 %	1 071 166 21,1 %	412 219 8,1 %
Férfi					
2 866 794	511 193 17,8 %	923 183 32,2 %	660 812 23,1 %	520 916 18,2 %	256 690 8,7 %
Nő					
2 202 046	425 637 19,3 %	871 170 39,6 %	193 460 8,8 %	550 250 25,9 %	161 529 7,3 %

Forrás: Népszámlálás, 1980. 33. kötet. KSH. Bp.

- óvoda és alsó tagozatú általános iskola van (307 település)
- csak teljes általános iskola van (74 település)
- óvoda és teljes általános iskola van (1.376 település)
- óvoda, teljes általános iskola és középiskola van (183 település)

Megjegyezzük, hogy csak közigazgatásilag önálló településeket vizsgáltunk, mivel adatokkal csak ilyenekről rendelkezünk. Azaz nem kezelhetjük külön a tanyákat, a közigazgatásilag összekapcsolt településeket, az újonnan formálódó, de önálló jogi státussal (még) nem rendelkező településeket, jóllehet, ezekben az iskolázás szervezeti formáinak kialakítása esetleg külön megoldást igényelne.

Néhány változó szempontjából páros összehasonlításokat végeztünk a településcsoportok között. Két településcsoport mutatkozott hasonlóknak a statisztikák tükrében: az, ahol óvoda és alsó tagozatú általános iskola működik, valamint az, ahol teljes általános iskola van, óvoda azonban nincsen. A két csoport között egyetlen szempontból van matematikailag szignifikáns különbség: a népességszámban. És itt sem – mint vélhetnénk – a teljes általános iskolával rendelkező települések „javára”. *Nagyobbak, népesebbek azok, amelyek óvodával és alsó tagozatú általános iskolával rendelkeznek.*

Ezt az eredményt legalábbis elgondolkodtatónak tartjuk, több szempontból is. Ahol van elég gyerek óvoda és alsó tagozatú általános iskola működtetéséhez, ott teljes általános iskola létesítéséhez is volna. Elképzelhető másfelől – s ez indokolná a társadalomstatisztikai szempontú azonosságot a két településcsoport között –, hogy a teljes általános iskola nyolc tanéve, a bennük dolgozó pedagógusok száma, a foglalkoztatottakhoz viszonyított aránya, az iskola társadalmat és kultúrát szimbolizáló ereje egyenértékű az óvoda és az alsó tagozatú általános iskola összesen hét tanévével.

I. Az alapellátás nélküli települések

A közoktatási intézménnyel nem rendelkező települések csoportja gyakorlatilag minden szempontból különbözik az összes többitől (a néhány kivétellel még röviden visszatérünk), s a különбözés mindig rosszabb helyzetet jelent (2. táblázat). Megfogalmazhatjuk ezt úgy is, hogy a szociokulturális szempontból legrosszabb helyzetben lévő települések veszítették el iskoláikat, nem sikerült óvodához jutniuk; és úgy is, hogy az oktatási intézmények hiánya rontotta társadalmi-kulturális helyzetüket. Az összefüggés valószínűleg mindkét irányban érvényesül, és többszörösen hátrányos helyzetet eredményez. Ennek ellenére nem mondhatjuk azt, hogy a települések teljes mértékben homogén csoportjáról lenne szó; sőt vannak a csoportban szélsőségesen eltérő települések. Ha a pozitívumokat emeljük ki, akkor figyelmet érdemel, hogy a népesség által elvégzett osztályok átlagos száma néhány helyen magasabb, mint a legiskolázottabb településcsoportok átlaga. S nem véletlenül hivatkozunk a másik pólusra: e településcsoportban még azok is, amelyek az érettségizettek igen magas arányával jellemezhetők, e tekintetben elmaradnak a jobban iskolázott települések átlagától.

A településcsoport 15 éven felüli népességének több, mint a fele csonkán iskolázott, azaz nem rendelkezik befejezett általános iskolai végzettséggel sem. A szélső érték riasztóan magas: negyven évvel az általános iskola kötelezővé tétele után van település, amelynek 15 éven felüli lakosságából 85 % nem végezte el a nyolc osztályt (a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Tarnabarakony), 45 településen pedig a korcsoportnak több, mint a kétharmada csonkán iskolázott. Ezek zömmel törpefalvak Somogy és Zala megyében, illetve kisebb számban Borsod és Szabolcs-Szatmár megyében.

Ha a korszerkezet mutatóit vesszük szemügyre, akkor azt állapíthatjuk meg, hogy kisebb az óvodás, illetve iskoláskorúak aránya, nagyobb az idősebbeké, mint más településcsoportokban. Ám semmiképpen sem állíthatjuk, hogy egyszerűen „elöregedett” településekről van szó. Kivételképpen van olyan helység, ahol a lakosságnak több, mint a fele hatvan éven felüli, de olyan is, ahol arányuk 10 % alatt marad. Még azt is hozzá kell tenni, hogy e települések közül csak 51-ben van ipari telephely (a települések 7 %-ában), azaz nemcsak a közoktatási intézmények, hanem az olyan társadalmi, termelő szervezetek is hiányoznak ezeken a lakóhelyeken, amelyek esetleg érdekeltté tehetők abban, hogy dolgozóikat az általános iskola befejezéséig eljuttassák.

A foglalkoztatottak döntő hányada (48 %-a) a mezőgazdaságban dolgozik. A szellemi foglalkozásúak aránya rendkívül alacsony (10 %), és van olyan település is a csoportban, ahol egyetlen szellemi munkakörben dolgozó sincsen – mint ahogyan nincsen érettségizett vagy diplomás sem. A településeknek ez a csoportja lényegében a hiánnyal jellemezhető, és pedig a magasabb vagy átlagos kulturális javak, illetve az azokkal rendelkezők hiányával. Egyetlen vizsgált szempontból jobb a helyzet a csoportban, mint másutt: a 100 lakásra jutó személyek számában. Ez nyilvánvalóan a lakosság idősödésével és fogyásával van összefüggésben, s az adat semmit nem mond a lakások minőségéről.

Valószínűleg ezzel is kapcsolatban van az, hogy e településekre a kirívóan

Az oktatási ellátottság szerinti településcsoportok néhány jellemzője

2. táblázat

	Semmi	Csak ovi	Csak alsó	Ovi+alsó	Csak ált.	Ovi+ált.	Minden
TELEPÜLÉSLÉLEKSZÁM							
Átlag	329,0	636.9	526.8	824.2	740.7	2262.1	24128.3
Szórás	173.1	279.9	211.0	285.7	355.7	1839.4	31550.6
Maximum	1033.0	3004.0	1396.0	2547.0	1896.0	21455.0	207303.0
Minimum	20.0	305.0	152.0	240.0	135.0	256.0	1563.0
A 0–7 OSZTÁLYT VÉGZETTEK ARÁNYA A 15 – X évesek között							
Átlag	52.3	48.9	50.4	47.4	47.8	46.0	33.1
Szórás	8.0	7.3	7.7	7.0	7.4	7.6	7.9
Maximum	85.1	74.0	74.0	68.4	65.9	67.8	51.2
Minimum	29.9	34.3	25.0	26.3	32.0	15.5	13.9
A LEGALÁBB ÉRETTSÉGIZETTEK ARÁNYA A 18 – X évesek között							
Átlag	7.1	9.0	7.8	9.5	9.7	11.2	22.3
Szórás	3.5	3.4	3.1	3.8	4.0	4.2	7.0
Maximum	22.2	19.5	18.0	33.7	21.1	35.6	40.9
Minimum	0.0	1.9	0.4	1.7	2.3	3.8	9.4
A 60–X ÉVESEK ARÁNYA							
Átlag	23.8	21.7	20.6	20.0	19.9	18.3	15.2
Szórás	6.3	4.6	5.4	4.7	4.3	4.1	3.3
Maximum	53.8	35.1	38.2	38.2	31.9	31.9	24.5
Minimum	8.7	11.4	6.2	9.4	13.0	4.1	3.8
AZ IPARBAN FOGLALKOZTATOTTAK ARÁNYA							
Átlag	30.0	31.1	35.4	32.8	32.8	33.6	43.5
Szórás	13.5	13.8	16.6	15.0	16.5	15.1	11.3
Maximum	69.7	69.3	78.9	77.6	83.8	84.9	82.4
Minimum	2.6	5.9	3.0	2.1	7.1	2.3	8.9
A MEZŐGAZDASÁGBAN FOGLALKOZTATOTTAK ARÁNYA							
Átlag	47.9	44.5	41.3	42.1	41.3	38.8	18.0
Szórás	16.4	16.2	18.6	18.3	17.9	17.3	10.9
Maximum	87.9	79.8	90.1	90.6	79.7	85.3	47.8
Minimum	2.7	9.0	3.9	5.0	5.4	2.0	1.6
A SZELLEMI FOGLALKOZÁSÚAK ARÁNYA							
Átlag	10.9	13.7	12.0	14.5	14.7	16.6	29.3
Szórás	5.1	4.6	4.8	5.2	5.6	5.2	7.5
Maximum	29.5	30.8	27.0	45.0	34.3	43.5	49.3
Minimum	0.0	4.5	0.1	3.9	1.9	4.1	13.5

magas arányú népességcsere a jellemző: egyetlen év alatt 100 lakosra kerekén 12 beköltöző és 13 kiköltöző jutott. Van olyan szélsőséges helyzetű település e csoportban, amely – nyilván a véletlennek is van ebben szerepe – a vizsgált évben lakosságát szinte teljes egészében elvesztette. Más, alig népesebb településeken 5–7 % a megfelelő arány. A közintézmények hiánya, a helyi társadalmak csonkasága, elöregedése mellett legalább ennyire hátrányt jelentő tényező a népesség cserélődése, mivel teljesen szétzilálja a közösségi kapcsolatokat (ha még egyáltalán maradtak), lehetlenné teszi társadalmi integráció kialakulását.

A mindenfajta társadalmi szervezetet nélkülöző települések (feltételezhetően erősen szelektív) ki- és beköltözései megnehezítik a központi beavatkozást a lakosság iskolázottságának emelésére már csak azért is, mert az esetleg itt és most „felfedezett”, esetleg beiskolázott férfi vagy nő nem bizonyosan lesz megtalálható ugyanott egy év múlva is.

II. Részlegesen ellátott településcsoportok

Az intézményellátottság szerinti csoportosításról azt gondoltuk, hogy „tiszt” hierarchiát kapunk: minnél magasabb szintű oktatási intézmény működik valahol, annál nagyobb a népességszám, jobbak a társadalomstatisztikai mutatók. Ám ez csak bizonyos szempontból igaz. Ahol egyetlen közoktatási intézmény sincsen, az a településcsoport valóban negatív irányban tér el az összes többitől. Ugyanígy fixálhatjuk a skála másik végpontját: ahol valamennyi oktatási intézménytípus megtalálható, az a csoport pozitív irányban tér el az összes többitől. Ahol nincsen oktatási intézmény, az a legkisebb lélekszámú településtípus, ahol minden oktatási intézmény van, az a legnagyobb. A lélekszámmal kapcsolatban ki kell emelni: nincsen abszolút határ, ahonnan felfelé már bizonyosan működik oktatási intézmény. Van ezer körüli lakosságú település, amelynek sem óvodája, sem iskolája; háromezres lélekszámú, ahol vagy óvoda, általános iskola nincsen; van alig kétszáz lakosú, ahol alsó tagozatú iskola működik; hasonló nagyságú, melynek óvodája, iskolája is van.

Továbbá ahol nincsen oktatási intézmény, az a „legidősebb” korszerkezetű, legalacsonyabban iskolázott, leginkább mezőgazdaságból élő és leginstabilabb népességű településcsoport. Ahol pedig mindenféle oktatási intézmény működik, az a legnagyobb népességű, „legfiatalabb”, legiskolázottabb, a legtöbb szellemi dolgozót foglalkoztató, a leginkább tercier ágazatok által meghatározott, legtöbb munkahelyet kínáló településcsoport.

A közbülső csoportokban úgy tűnik, hogy az óvoda léte vagy nemléte „zavarja össze” a hierarchiát. Szinte azt mondhatnánk, van-e óvoda a faluban, jobban kifejezi az egyéb adottságokat, mint az, hogy van-e iskola. A kapcsolat valószínűleg fordított: az egyébként jobb adottságokkal rendelkező kistelepüléseknek nagyobb esélyük van a szolgáltatás jellegű oktatási intézmény, az óvoda megszerzésére, mint az egyébként is rosszabb adottságokkal rendelkezőknek. Ám mint a társadalmi folyamatokkal kapcsolatban gyakran megfigyelhető, nehezen választható el az ok és az okozat, a tényezők hajlamosak összeadódni, öngerjesztő mechanizmusokként, halmazati

hatásokként működni; a jobb feltételek javulást, a rosszak további romlást indukálnak, s az ördögi körökből nehéz a szabadulás.

A hierarchia „összezavarodását” figyelhetjük meg, ha az óvodával rendelkező települések 135 faluból álló csoportját a csak alsó tagozatú általános iskolával rendelkezők 252 településből álló csoportjával vetjük össze. Az eltérések a költözködés és a tercier ágazatban foglalkoztatottak arányain kívül minden egyéb szempontból szignifikánsak. Az eltérés iránya azonban a várttal ellentétes. *A csak óvodával rendelkező települések a nagyobbak, iskolázottabbak.* (A népességszám különbsége átlagosan 100 főt jelent, a minimum- és maximumértékek közötti eltérés, a szóródás ennél sokkal nagyobb: vö. 2. táblázat.)

Az óvodával rendelkező települések csoportjában 50 % alá csökken a csonka iskolázottságuk aránya. Ennek viszonylagos jelentősége nagyobb, ha azt is tekintetbe vesszük, hogy a 60 éven felüliek hányada magasabb, mint a másik csoportban. A csak alsó tagozatú általános iskolával rendelkező települések között vannak olyanok, ahol egyetlen diplomás sem lakik: a tanító nénik, tanító bácsik valószínűleg a felsőfokú tanítóképzés bevezetése előtt szerezték meg képesítésüket, más képzettebb ember pedig alig-alig van a 252 faluban. Ahol óvoda van, ott minden esetben él diplomás is.

A csak óvodával rendelkező települések lakossága viszont szignifikánsan „idősebb” korszerkezetű, mint az előbbi: alacsonyabb az óvodás- és az iskoláskorúak, magasabb a 60 éven felüliek részaránya. (A gyermekek száma korévenként átlagosan 6 fő az óvodával rendelkező települések csoportjában, 5 az alsó tagozatú iskolával rendelkezőkében.) Ez az életkori szerkezet – mint az ország legtöbb falusias vidékén – a mezőgazdaságban dolgozók magas részarányával jelentkezik együtt. Itt azonban a tradicionális szektorális megoszlás ellenére több a szellemi foglalkozású, mint a csak alsó tagozattal rendelkező települések csoportjában. Emellett valamivel magasabb az ipari telephellyel rendelkező települések hányada is (17, ill. 15 %). Viszonylag fejlettebb gazdaságú települések ezek, ez magyarázná a magasabb iskolázottságot, a szellemi foglalkozásuk magasabb részarányát. Talán éppen ezért kerültek olyan helyzetbe, hogy lakóhelyükön óvodát működtethessenek, vagy az elveszített iskola helyébe óvodát „szerezzenek”.

Óvoda és alsó tagozatú általános iskola együttesen 307 településen van. Ezt a csoportot a csak óvodával rendelkező településekkel összehasonlítva szignifikáns különbséget csak a népességszámban, a csonkán iskolázottak arányában és a korszerkezetben találunk. Az átlagos népességszám (824) csak 200-zal több mint az előbbi csoportban, de a korszerkezet kedvezőbbnek mondható: magasabb az óvodáskorúak és az iskoláskorúak, alacsonyabb a 60 évesnél idősebbek aránya. Azt mondhatnánk, az oktatási intézményhálózat itt – más településcsoportokkal összehasonlítva – jobban megfelel a demográfiai viszonyoknak. Bár több helyen van (a települések 20 %-ában) ipari telephely, jellegzetesen mezőgazdaságból élő települések tartoznak e csoportba is.

Külön csoportként kezeltük azt a 74 települést, ahol óvoda az adatfelvétel idején nem volt, de teljes általános iskola működött. Ennek a csoportnak a jellemzői megerősítik korábbi megállapításainkat: az óvoda léte vagy hiánya jobb indikátora a társadalmi viszonyoknak, mint az általános iskoláé. Ugyanis a településeknek így kép-

zett csoportja alig tér el azoktól, csak ahol óvoda vagy óvoda és alsó tagozatú általános iskola működik; mutatói viszont jobb körülményekre utalnak annál a településcsoportnál, ahol csak alsó tagozatú általános iskola van, óvoda pedig nincs. A lakosságszám átlagosan 740 fő településenként, ami szignifikánsan eltér ugyan minden más csoporttól, messze alatta marad azonban azoknak a becsléseknek, egykori „kódexeknek”, hogy mekkora településen érdemes és lehetséges teljes általános iskolát fenntartani.

A népesség korszerkezete, iskolázottsága, foglalkoztatottsága szempontjából egyáltalán nem tér el az óvodával és alsó tagozattal rendelkező települések csoportjától. Ezért — pusztán statisztikai szempontból — akár azonosnak is tekinthetjük azal. Amiben mégis különbözik, az a felnőttoktatás szempontja. Amit másfajta, alacsonyabb szintű oktatási intézményekkel ellátott településeken nehezebb megszervezni, arra itt több lehetőség nyílik; a felnőttoktatás intézményi bázisára gondolunk.

Kétséges, hogy adott gazdasági-kulturális feltételek között mennyien élnek ezzel a lehetőséggel. Éppen az a körülmény, hogy az általános iskolát be nem fejezők aránya sem tér el lényegesen az előbbi településcsoportoktól, arra utal, hogy a szervezeti lehetőségek pusztá léte (adatok híján csak feltételezzük, hogy sokhelyütt megvalósulása) önmagában nem elegendő ahhoz, hogy minőségi változást hozzon egy térség iskolázottságában.

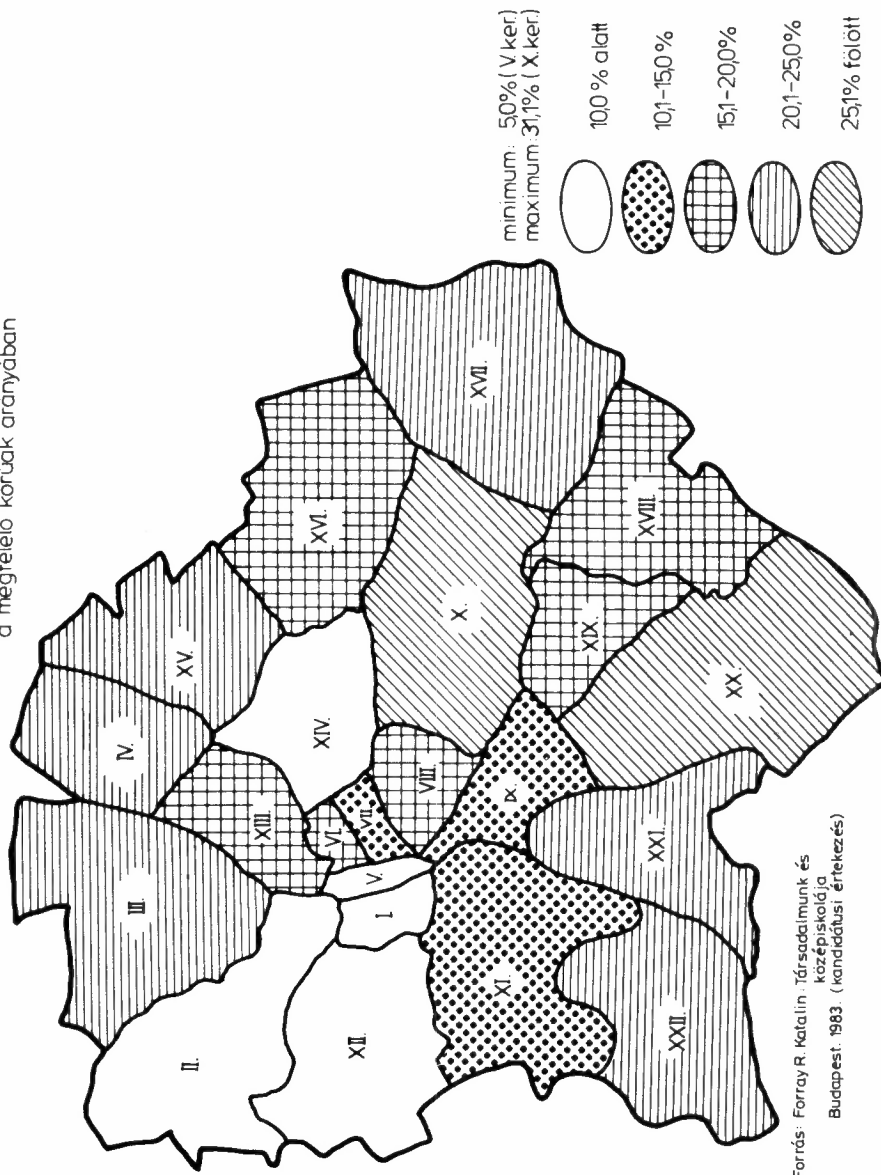
III. Alap- és középfokon ellátott településcsoportok

Egészen más, a fentiektől szinte minden tekintetben eltérő típust képvisel a településeknek az a csoportja, ahol a teljes általános iskolán kívül óvoda is működik (1.376 település). Az átlagos népességszám nagyságrenddel magasabb, több mint 2.000, a helyi társadalom valamennyi mutatója szempontjából kedvezőbb helyzetben lévő településeket foglal magába. Az alapfokú oktatás teljes intézményrendszerével rendelkező települések egyes kivételektől eltekintve (például egy helyi nevelőotthon a kis létszámú községben is megteremtheti a demográfiai, jogi és szervezeti alapját ennek az ellátottsági szintnek) nagyközségek, az előbbi csoportokhoz viszonyítva valamivel modernebb foglalkozási szerkezettel: több az iparban és a terciér ágazatban, kevesebb a mezőgazdaságban dolgozó. Ipari telephely is van minden második településen. A magasabb iskolázottság, a fiatalosabb korszerkezet, a jobb intézményi ellátottság kedvezőbb feltételeket teremt az aluliskolázottak felzárkóztatásához.

Végül külön csoportba soroltuk azokat a településeket — valamennyi város és néhány nagyközség tartozik ide — ahol nemcsak a teljes alapellátás épült ki, hanem középiskola is működik (183 település). Bár sok szempontból heterogén ez a csoport is, valamennyi vizsgált mutató szempontjából szignifikánsan tér el a többi településcsoporttól. Még egy jellegzetességüket kell kiemelnünk: ez az egyetlen olyan településcsoport, amelynek átlagos vándorlási mérlege pozitív, azaz több a beköltöző, mint az eltávozó.

Azt is hangsúlyoznunk kell azonban, amikor erről a településcsoportról beszélünk, hogy az ide sorolt (különösen a nagyobb) városok maguk is társadalmilag

Középfokú oktatásban nem részesülő 14-17 évesek
a megfelelő korúak arányában

1. ábra

eltérő városrészekből épülnek ki, egy-egy nagyobb városon belül – ha erre statisztikákat nem is tudunk bizonyítékkal idézni – szinte ugyanakkora különbségek alakulhatnak ki, mint amilyenek az ország egyes területei között. A felnőttoktatás szempontjából azonban itt nyílik a legtöbb szervezeti megoldási lehetőség, a munkahelyek

szélesebb választéka (valamennyi ide sorolt településen van például ipari munkahely), a gazdaságnak a — foglalkoztatási és az iskolázottsági szerkezetből is kikövetkeztethető — magasabb kvalifikációs igényei fokozhatják a felnőttek érdekltségét a nem csekély energiaráfordítást igénylő munka melletti tanulásra. Mert igaz ugyan, hogy a népességhez viszonyítva itt van a legkevesebb csonkán iskolázott felnőtt (a 15 éven felülieknek az egyharmada), ez a viszonylag alacsony arány is többszázszáz tömeget jelent.

Budapestet ebből a szempontból nem mutatjuk be. Minden társadalomstatistikai elemzés megegyezik ugyanis abban, hogy a főváros a maga hatalmas népességével, az ország nagyvárosait minden területen felülmúló ellátottságának, a magasán képzett népesség koncentrációjának mértékében is szélsőségesen eltérő. Emellett a fővárosban területileg természetesen igen nagy társadalmi egyenlőtlenségek vannak. Ezek közül itt egy korábbi vizsgálatunkból származó térképen illusztrálunk egyet: a témánk szempontjából fontos lakossági csoport eloszlását a budapesti kerületekben (1. ábra). Azokról a 14–17 évesekről van szó, akik nem tanulnak középfokú oktatási intézmények nappali tagozatán. A térkép szemlélteti, hogy arányuk a pesti peremkerületekben a legmagasabb, de meglehetősen magas egyik-másik belső kerületben (például a VIII-ban) is.

IV. Következtetések

Az oktatási intézményellátottság szempontjából településeinket először nyolc csoportra osztottuk (Budapest nélkül). A településeket népességszámuk, a lakosság iskolázottsága, foglalkoztatottsága, korszerkezete alapján összehasonlítva végül öt, egymástól különböző településcsoport rajzolódott ki. Ezek a csoportok társadalmi összetételük szerint egy olyan rangsorban rendezhetők el, amelynek mentén általában mindenfajta oktatás megszervezése a legtöbb nehézséggel jár. A legkedvezőtlenebb szociokulturális adottságú települések csoportjától a kedvezőbb helyzetűek felé haladva az alábbi csoportokat különböztethetjük meg:

- a) semmilyen közoktatási intézménnyel nem rendelkező falvak;
- b) a csak alsó tagozatú általános iskolával rendelkező falvak;
- c) a csak óvodával vagy óvodával és alsó tagozatú iskolával vagy csak teljes általános iskolával rendelkező falvak;
- d) az óvodával és általános iskolával rendelkező települések;
- e) az oktatási intézmények minden fő típusával rendelkező települések.

E településcsoportok közül az első három túlnyomórészt aprófalvakat foglal magában. Az aprófalvak az országban többé-kevésbé zárt, egységes térségeket alkotva helyezkednek el. Ez mindenféle ellátás megszervezése szempontjából igen fontos tényező. Ugyanis, amint ezt az előző lapokon megvizsgáltuk, vannak közöttük rosszabb helyzetűek és még rosszabb helyzetűek. A különbségek ellenére a kedvező helyzetű településcsoportokhoz képest viszonylag egységesen hátrányos helyzet jellemző rájuk. Különösen, ha meggondoljuk: a legrosszabb helyzetű települések népessége gyermekeinek alapiskolázását többnyire az alig jobb helyzetű településekben tudja

megoldani — a napi iskolabajárás szempontjából ezt jelenti az aprófalvak térséggé szerveződése.

Más statisztikai vizsgálatokra vagy saját további kutatásaink adataira sem szükséges hivatkoznunk, annyira közismert: az általános iskolai kudarc, évismétlés, lemorzsolódás aprófalvas térségek kisiskolaiban a legnagyobb arányú. E települések társadalmi hátrányai jelentkeznek az osztatlan alsó tagozatú iskolákban, illetve körzeti iskolákban regisztrált magas lemorzsolódási, évismétlési arányokban. A csonkán iskolázott társadalmi csoportok így újratermelik hátrányait. A pedagógiai kutatásban közismertnek számít, hogy a leghátrányosabb helyzetű társadalmi rétegek gyermekei számára másoknál fontosabb lenne óvoda megszervezése. Közvetetten erre is utalnak adataink: az óvodával rendelkező kistelepülések társadalmi kedvezőbb összetételű, mint azoké, amelyekben nem működik óvoda. Az óvodával és teljes általános iskolával rendelkező települések csoportjaiba túlnyomórészt nagyfalvak tartoznak. Ezeknek a településeknek a társadalmi összetétele lényegesen kedvezőbb, mint az előbbi csoportoknak, azonban itt is igen nagy a csonka iskolázottságuk létszáma.

Még egy szempontot kell kiemelnünk: a migrációt. Mind a négy településcsoportot vándorlási veszteség jellemzi, azaz magasabb az elköltözők, mint az odaköltözők száma és aránya. Az oktatási intézményekkel is ellátott városok és Budapest a „nyertesei” a vándorlásoknak. A vándorlási veszteség azt jelzi, hogy ezekben a településekben sok a lakóhelyével elégedetlen ember, család. A vándorlási veszteség azonban — legalábbis az összevont adatokban — sehol sem olyan nagy mértékű, hogy arra lehetne számítani, a problémák „maguktól” oldódnak meg. Ebből a szempontból az oktatási intézménnyel nem rendelkező települések szélsőségesen kedvezőtlen helyzetben vannak. Nem vándorlási veszteségük aránya nagyobb jelentősen, mint más településcsoportokban, hanem a beköltözők és az elköltözők aránya. A népesség állandó cserélődése olyan helyeken, ahol hiányoznak a közintézmények, szinte ellenőrizhetetlen körülményeket teremt, a beavatkozást — akár a segítséget, támogatást is — hallatlanul megnehezíti.

IRODALOM

- COLEMAN, J. S. 1975: School desegregation and loss of whites from large central — city school districts. (Paper presented to the United States Commission on Civil Rights), Washington.
- FORRAY R. K. 1986: Budapesti nyolcadikosok továbbtanulási szándékai — Szociálökölógiai esettanulmány. Pedagógiai Szemle, 3. sz.
- FORRAY R. K. 1987: Iskolázási magatartások Komárom megyében. In: FORRAY — KOZMA (szerk.) Komárom megye. Regionális Kutatások. Oktatókutató Intézet, Budapest (megjelenés előtt).
- FORRAY R. K.: A túlkorosság területi problémái. In: FORRAY — KOZMA (szerk.) id. mű.
- FORRAY R. K. — KOZMA T. 1986: Lakossági érdekvérvényesítés az oktatásban. In: KOZMA (szerk.): A tervezés és döntés anatómiája. Oktatópolitika. Oktatókutató Intézet, Budapest.
- FORRAY R. K. — KOZMA T. 1986: Az iskolázottság területi egyenlőtlenségei Magyarországon, 1980. Tervezéshez kapcsolódó kutatások, ill. Országos Pedagógiai Intézet, ÉK, Budapest.
- KOZMA T. 1985: Ágazati érdek és helyi társadalom. In: BÖHM — PÁL (szerk.): Helyi társadalom, III. MSZMP KB Társadalomtudományi Intézet, Budapest.
- KRAVJÁNSZKY R. 1983: Néhány statisztikai információ az általános iskolákról. In: VÁRHEGYI GY. (szerk.): Társadalom, oktatáspolitikai, iskola. Oktatókutató Intézet, Budapest.

LUKÁCS P. — VÁRHEGYI GY. 1986: Szolgáltatás és szociálpolitika az általános iskolában. MTA Szociológiai Kutató Intézet (kézirat).

NEMES NAGY J. 1982: Az iskolakörzetesítés hatása az aprófalvak népességfejlődésére. Területi Statisztika, 32. 1–2. pp. 104–109.

KATALIN, R. FORRAY:

THE PUBLIC SCHOOL NETWORK AND THE LOCAL COMMUNITIES

(Summary)

The proportion of Hungarian population without completed elementary school is still too large. Some of these people could still finish elementary school within the frameworks of adult education. In order to reach this aim it is necessary to know the spatial distribution of people who have not completed elementary education as well as the location of schools. The present paper classifies and analyses the settlements according to the public school facilities available locally. Considering some important indicators relating to local communities, namely: the educational level of the population, the employment and the age structure of the inhabitants, two extremes can be distinguished: settlements with no school whatsoever are placed at the negative end of the scale while those with all kinds of public schools are at the positive extreme.

The subdivision of settlements which only have some elements of public school facilities highlights the fact that the presence of a kindergarten is a better indicator of the quality of local community than that of schools. At present, however, the kindergarten cannot provide organized frameworks for adult education. Unfortunately, the undereducated population is concentrated and, according to statistics on schooling, it is reproduced in areas where the established institutions of organized education are missing or can only partly be available. When elaborating the possible forms of support in this field it should be kept in mind that the population in these settlements is rather unstable.

Translated by Eta Daróczy

ФОРРАЙ Р., КАТАЛИН

СЕТЬ УЧРЕЖДЕНИЙ ПРОСВЕЩЕНИЯ И ЛОКАЛЬНОЕ ОБЩЕСТВО

(Резюме)

В населении Венгрии все еще слишком велик удельный вес людей с незаконченным образованием. Определенную часть таких людей еще возможно было бы свести к окончанию восьмилетней начальной школы в рамках курсов для взрослых. Однако, для этого необходимо знать территориальное распределение людей с незаконченным образованием, а также размещение учреждений просвещения.

Поселения изучаются в статье с группировкой по типам учреждений просвещения, работающих в них. По некоторым важнейшим показателям локальных обществ – по уровню образования населения, по структуре занятости, по возрастной структуре – выделяются два полюса: в отрицательной конечной точке шкалы находятся те поселения, которые не располагают никакими учреждениями просвещения, а в ее положительном конце группируются поселения со всеми типами учреждений. Анализом группы поселений с неполным кругом учреждений просвещения показалось, что наличие или отсутствие детского сада является лучшим индикатором качества локального общества, чем то же

самое в отношении школы. Однако, в настоящее время детский сад не в состоянии быть организационной рамкой для курсов для взрослых. Более того, население с незаконченным образованием, к сожалению, концентрируется и – согласно статистике по учебному делу – воспроизводится именно там, где отсутствуют или только частично доступны учреждения организованного обучения. При разработке подходящих форм поддержки необходимо иметь в виду и то, что в этих поселениях довольно быстро сменяются жители.

Перевел: Тамаш Бауко